

УДК 911.3

Рябоконт О.В.

На межі між натуральними й антропогенними ландшафтами

Наявність проблеми. В дослідженнях сучасних ландшафтів науковці більше уваги приділяють натуральним й антропогенним ландшафтам. Разом з тим, у процесі своєї діяльності людина не лише створює нові – антропогенні ландшафти, але й активізує окремі типи природних процесів, розвиток яких призводить до формування ландшафтних комплексів особливої категорії. Ці геокомплекси виникають там, де до втручання людини їх не було. Головна ознака

сформованих таким шляхом антропогенних ландшафтних комплексів – наявність у них натуральних аналогів. Різницю між ними, крім походження (генези), інколи важко знайти. Це дозволило серед антропогенних ландшафтів виділити особливу (перехідну) категорію *натурально-антропогенних геокомплексів* [3]. Їх широке розповсюдження та значення в структурі сучасних ландшафтів вимагає детального пізнання для розробки заходів оптимізації.

Аналіз попередніх досліджень. Після офіційного визнання антропогенного ландшафтознавства на початку 70-х років XX ст. основна увага науковців була звернена на дослідження власне антропогенних ландшафтів. Натурально-антропогенні ландшафти у статтях і монографіях лише згадувались, або їх виділяли у різних кваліфікаційних схемах. Навіть після виходу статті Ф.М.Мількова [2] ситуація не змінилась. В Україні на натурально-антропогенні ландшафти першим звернув увагу Г.І.Денисик і навів характеристику їх окремих типів [1]. У подальшому натурально-антропогенні ландшафти частково вивчали географи Вінницького педуніверситету, але без чіткого їх виокремлення. Більше того, така ж тенденція спостерігається і в публікаціях інших авторів. Часто натурально-антропогенні ландшафти досліджуються або як натуральні, або як антропогенні.

Мета дослідження – чітко виокремити натурально-антропогенні ландшафти і, як приклад, навести характеристики окремих їх типів.

Результати дослідження. Недостатня увага ландшафтознавців до натурально-антропогенних комплексів зумовлена не лише їх проміжним (перехідним) розташуванням між натуральними й антропогенними ландшафтами та подібністю до натуральних аналогів, але і в їх назві. Натуральні (часто використовують неадекватний термін «природні») ландшафти – зрозуміло, антропогенні – зараз уже теж. Натурально-антропогенні ландшафти, як і власне антропогенні – є природними комплексами. Звідси – не має змісту часто вживаний окремими науковцями термін «природно-антропогенні» ландшафти. Розглянемо детальніше окремі типи натурально-антропогенних ландшафтів.

Ерозійні рівчаки та яри. Незліченна кількість вибоїн, рівчаків та ярів спотворюють поверхню Землі і зустрічаються майже скрізь у всіх природних зонах. Безперечно, що у їх виникненні та розвитку «заслуга» людини, її «раціональної» діяльності. Тисячоліттями знищуючи рослинний покрив при розорюванні земель, або порушуючи його цілісність в результаті надмірного випасу худоби, будівництва доріг, нафто- і газопроводів тощо, людина, не задумуючись, сприяла або формувала нові натурально-антропогенні ландшафти.

Найбільше ярів у лісостеповій (лісопольовій) та степовій (польовій) зонах. Тут значна розораність території накладається (суміщається) на сприятливі для розвитку ярів природні умови – леси і лесоподібні породи (підґрунтя), зливовий характер атмосферних опадів, а також домінування просапних культур.

Натуральні аналоги в антропогенних ярів майже відсутні. Їх значно більше в пустелях, котрі не мають суцільного рослинного покриву, ніж у лісостепу і степах. Якщо б не тріщини в ґрунтах, котрі виникають у результаті й під час засух, у натуральному, не розораному різнотравно-луговому степу свіжих ярів без «допомоги» людини ніколи б не було. При особливих гідрологічних умовах не виключено формування ярів у лісах лісостепу, але загалом це дуже рідкісне явище.

Яри – гарна ілюстрація того факту, що натурально-антропогенні

ландшафти є функцією соціально-економічних умов. У другій половині XIX ст., коли безземельні селяни змушені були розорювати круті схили, яружність подільського лісостепу, особливо у Придністер'ї, значно зросла. У середині XX ст. цей процес був дещо оптимізований, частина ярів поступово перестала «розвиватися» й перетворилися у задерновані улоговини.

Похідні ліси. Упродовж тривалої історії господарського освоєння натуральних лісів на значних площах, а іноді й повністю вони замінені похідними лісами та насадженнями різноманітних порід дерев. Похідні ліси формуються на місці вирубок та антропогенних згарищ шляхом захоплення цих площ малоцінними породами дерев, що активніше ростуть на освітлених місцях. Зараз вони широко розповсюджені. У зоні мішаних хвойно-широколистих лісів України березові й осикові ліси часто переважають над корінними сосновими й дубово-сосновими. У межах лісостепу, зокрема Поділля, похідні ліси поступово витісняють корінні світлі подільські діброви. Уже зараз вони займають до 24% лісових ландшафтів Поділля, а в окремих районах цей відсоток зростає до 47. Поступово дуб черешчатий «витісняється» грабом звичайним, осикою, кленом. Формується так зване «чорнолісся». Вторинні ліси неважко виокремити серед корінних або умовно натуральних. У похідних лісах Поділля можна побачити залишки корінних дібров: пні та паростки дубу, чагарники і трави, які не властиві, наприклад, сучасним грудам.

Стійкість похідних лісів коливається у широких межах. Світлолюбиві березняки та осичники, якщо розрослися на місці борів на терасах, через кілька десятиріч можуть знову витіснитись сосною. Тривалий час можуть функціонувати у межах Поділля похідні пагінні діброви, а в заплавах вільшники.

У межах Поділля до натурально-антропогенних ландшафтів відносяться також *заплавні та надзаплавно-терасові луки, різноманітні пустирі, похідні болота, частково карст, а також антропогенні озера (крім водосховищ і ставків), піски, що розвіваються, зсуви тощо.* Здебільшого названі натурально-антропогенні ландшафтні комплекси зустрічаються виокремлено, але є випадки, коли вони утворюють своєрідні *арени* різноманітних геокомплексів різних ієрархічних рівнів.

Висновки. Натурально-антропогенні ландшафти надзвичайно різноманітні, своєрідні й зустрічаються всюди. Їх детальне вивчення дасть змогу краще пізнати антропогенні ландшафти загалом, а це в свою чергу гарний шлях до розробки заходів з їх оптимізації. У подальшому актуальним є класифікація натурально-антропогенних ландшафтів, розкриття їх структури й функціонування в просторово-часовому аспекті.

1. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України / Г.І.Денисик. – Вінниця: Арбат, 1998. – 292 с.
2. Мильков Ф.Н. Человек и ландшафты / Ф.Н.Мильков. – М.: Наука, 1973. – 222 с.
3. Мильков Ф.Н. Естественно-антропогенные ландшафты как особая категория природных комплексов / Ф.Н.Мильков // Антопогенные ландшафты: структура, методы и прикладные аспекты изучения. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1988. – С. 4-13.

The landscapes as a special category of s are considered in this article. Their type and the characteristic separate of them are marked out. The detailed investigations of natural-anthropogenic landscapes, which are necessary for their optimization are also shown.